

Рахимжанова С.К.

PhD докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан, Астана қ., e-mail: rahimzhanova.82 @ mail.ru

ДӘСТҮРДІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МӘНІ

Бұл мақалада жеке адам мен тұлғаның, ұлт пен ұлыстың, қоғам мен мемлекеттің және жалпы адамзаттың дамуындағы дәстүрдің рөлі философиялық тұрғыдан пайымдалады. Ұлттың өмір сүру болмысы, дүниеге деген көзқарасы, ата-бабалардың өмір тәжірибесінен туындаған дәстүрлі құндылықтардың халық өмірінде алатын орны айрықша. Қай халық болса да ежелден қалыптасқан игі дәстүрлерді дәріптеген, дәстүрді уақыт шеңберінде мәнін жоймайтын, кейінгі ұрпақтарына рухани азық болатын мәңгі өлмес құндылық ретінде таныған. Дәстүр ұғымы философиялық тұрғыдан қарастырыла отырып, адамзат өміріндегі, ұлттың дамуындағы негізгі құндылық екендігі дәлелденген, халықтың бойына сіңген ұлттық дәстүрдің мәні анықталған. Замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлер бүгінгі таңда ұлт дамуының діңгегі ретінде танылып келеді. Соңдықтан дәстүрдің философиялық мәні қарастырылады.

Түйін сөздер: философия, дүниетаным, дәстүр, салт, болмыс, құндылық, адам, кісілік, адамгершілік, ұлт.

Rahimzhanova S.K

PhD, L.N. Cumilyov Eurasian National University,
Kazakhstan, Astana, e-mail: rahimzhanova.82 @ mail.ru

Philosophical meaning of tradition

This article deals with disclosure of tradition's role and meaning in the development of person and personality, nation and ethnos, society and country, the whole humanity from a philosophical point of view. Traditional values which came from the generations, views, living type and experience of our nation, have a great concern to the people's life. The concept of tradition is considered from the philosophical point of view as the main value that does not lose its value, being at all times spiritual wealth in the development of humanity and an integral part of the people's life. Customs are the spiritual heritage of nationalities which will never be lost. Article shows that custom is the philosophical concept which takes the main significance in nation's development. Accordingly, it considers philosophical task of tradition.

Key words: philosophy, world outlook, tradition, custom, existence, value, person, humaneness, nation.

Рахимжанова С.К.

PhD докторант 1 курса, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: rahimzhanova.82 @ mail.ru

Философский смысл традиции

В данной статье всесторонне и философски раскрываются роль и значение традиции в развитии индивида и личности, этноса и нации, общества и государства, а также всего человечества. Традиционные ценности, сложившиеся, возникшие и сформировавшиеся в процессе жизнедеятельности наших предков, их взглядов и мировоззрения, передаваемые из поколения в поколение, имеют огромное значение в жизни любого народа. Понятие традиции рассмотрено с философской точки зрения как основная ценность, не теряющая своего значения, являющаяся во все времена духовным богатством в развитии человечества и неотъемлемой частью жизни народа. Глубоко осмыслены национальные традиции, выдержавшие испытание временем, признанные основой развития нации. Соответственно, рассматривается философский смысл традиции.

Ключевые слова: философия, мировоззрение, традиция, обычай, сущность, ценность, человек, человечность, нравственность, нация.

Кіріспе

Дәстүр философиялық ұғым ретінде қарастырылып, оның жалпы адамзат өміріндегі алатын орны көрсетіледі. Дәстүр әр ұлт пен ұлыстың өмір сүру болмысымен, ойлау сипатымен, дүниетанымымен байланысты құндылық болғандықтан, сол мемлекет дамуының негізгі көзі болып табылады. Қазіргі таңдағы рухани жаңғыру мәселесіне орай, ежелден келе жатқан құндылықтарымызды сақтай отырып, қазіргі үнемі өзгеріп отыратын заман ағымында ұлттық келбетімізді жоғалтып алмау мәселесі де осы дәстүр тақырыбына қатысты деп ойлаймын. Халқымыздың басынан өткен талай нәубетке қарамастан, ұлттың санасынан өшпей, ұлттың діңгегі болып келе жатқан дәстүрлерімізді дәріптеуіміз қажет. Адамды рухани тәрбиелейтін, оның сыртқы сұлулығына ғана емес, ішкі рухына да әсер ететін – әр ұлттың бойына анасының сүтімен, әкесінің қанымен даритын ұлттық құндылықтар. Сондай ұлттық құндылықтарымыздың бірі дәстүр екенін дәлелдеу. Халық бойына сіңген құндылықтар ұмытылса, ұрпақтың толыққанды тұлға болып қалыптасуы мүмкін емес. Сондықтан, ұлттың рухани дамуының, адамның адам ретінде қалыптасуының негізгі көзі болып отырған – осы құндылықтар. Мұндай құндылықтардың адамзат өміріндегі орны айрықша. Бұл мақалада автор адамның өмірі мен рухани болмысын реттеудегі дәстүрдің ролі айрықша екендігін ұғындырып отыр. Елдігімізге сын келмесін десек ұлт үшін маңызды құндылықтарды аяқ асты етпей, өсіп келе жатқан ұрпаққа дұрыс бағдар бергеніміз абзал.

Негізгі бөлім

Қазақ деген халықтың болмысын тану үшін, оның ұлтының бойына сіңген құндылықтарды тани білуіміз қажет. Қазақ халқының бойына сіңген ұлттық құндылықтардың бірі – дәстүр. Дәстүр – тарихи қалыптасқан, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып отыратын, ұлттың дүниеге көзқарасынан, өмір сүру болмысынан, тұрмыс-тіршілігінен, ата-бабаларымыздың өмір тәжірибесінен, яғни бүгінгі түсінікпен айтсақ, уақыттың өзі бекітіп, ұлттың бойында ұзақ уақыт сақталған мұрасы [1, 135 б.]. Дәстүр ұғымын философиялық мәселе ретінде таныған ойшылдардың бірі – И.Г. Гердер. Иоганн Готфрид Гердер өзінің «Адамзат тарихы философиясына арналған идеялар» атты еңбегінде

«дәстүр» ұғымын алғашқы рет философиялық категория ретінде қарастырды [2, 28 б.]. Ойшыл осы еңбегінде дәстүрді адамның дүниеге қатынасынан туған құндылық ретінде таниды. Философия тарихында М. Вебер өз еңбектерінде дәстүрді белгілі бір әлеуметтік ортаның «қалыптасқан мінез-құлқы» ретінде дағдыланған стереотиптерімен байланыстырады [3, 544 б.].

Қазақ философиясын зерттеуші ғалымдардың соның ішінде А. Қасабек пен Ж. Алтаевтың «Қазақ философиясы», Д. Кішібековтің «Қазақ менталитеті: кеше, бүгін, ертең», Ж.Ж. Молдабековтің «Қазақтану», Ғарифолла Есімнің «Хакім Абай», Т.Х. Ғабитовтің «Қазақ философиясы» еңбектерінде ұлтымыздың мәдениеті мен дәстүрлі дүниетанымына философиялық талдау жасалынып, қазақ дүниетанымының әр түрлі қырлары айшықталған. Адамзат өмірінде айрықша орын алатын рухани қызмет салаларының бірі философия. Философия ғылымындағы ең негізгі мәселелердің бірі адам және оның әлемдегі орны болып табылмақ. Біз дәстүр ұғымын не себепті философиямен байланыстырамыз? Дәстүрдегі барлық мәселе адам және оның өміріне қатысты болып табылмайды ма? Дәстүрдегі ең негізгі мәселелердің бірі – адам мәселесі. Дәстүр – адамның өмір сүріп отырған ортасынан, дүниеге деген көзқарасынан, тұрмыс тіршілігінен туындап отырған құндылық. Сондықтан дәстүрді философиялық мәселе ретінде тану өте орынды. Кез келген саналы адамның өз болмысына, адами табиғатына сай құндылықтарға қол созуы – заңды құбылыс. Яғни, адам өз сұраныстарын қанағаттандыру үшін тек тойынған тіршілік аз екен, одан адам өзін адам сезінбейді екен [4, 10б.]. Сондықтан саналы адам тәндік қажеттіліктен әлдеқайда кең, әлдеқайда терең әлемде өмір сүруді аңсайды. Ол – рухани әлем. Адамның өмір сүруінде екі әлемі бар: биологиялық және рухани әлемі. Биологиялық әлем адамның тәндік қажеттіліктерін ғана қанағаттандырса, рухани әлем – адамды мәңгіліктің аясында өмір сүруге шақыратын әлем. Биологиялық жағдай – ұрпақ жалғастыру із-түссіз жоғалып кетпудің кепілі. Өмір адам үшін белгілі бір мәнділікке ие болған кезде ғана өмір болып табылады.

Адам күнделікті мұқтаждықпен ғана күн кеше алмайды, ол үнемі толғанады. Адам табиғаты шексіз, жан-жақты. Ол биологиялық дамуды ғана емес, қоғамдық, рухани дамуды да қажет етеді. Ал мәңгіліктің аясы – рухани дүние. Рухани өмірде адам барлық адамдармен теңесе алады, биік құндылықтарға қол созады. Рухани байлық

әр кезде әр халықты ұлт ретінде сақтап қалатын және оны өзгелермен қатар өмір сүру құқығын дәлелдейтін императив. Қазақ мәдениетінің әлем мәдениетінің бір бөлшегі ретінде ұлт өмірінің ерекшеліктерін айқындататын рухани құндылықтарымыздың бірі дәстүр. Салауатты ұрпақ қалыптастыра білу үшін біз жастарымызды дәстүрлі құндылықтарымызбен тәрбиелей білу шарт.

Адамды жаратушы басқа тірі жандылардан өзгеше етіп, ақыл-ой беріп жаратуының астарында үлкен философиялық ой жатыр. Дәстүр – адам өміріне, оның дүниеге деген көзқарасына, дүниетанымына байланысты туындаған, адамның адам болып қалыптасуына ерекше әсер ететін рухани құндылықтарымыздың бірі. Дәстүрді біз философиялық тұрғыдан былай ұғындырғымыз келеді. Дәстүрдің адамзат өміріндегі маңызы зор. Кез келген ұлтты жойғың келсе, оның дәстүріне балта шап – дейді. Яғни, дәстүрінен айырылған ұлт мәңгүртке айналмақ. Дәстүр бұзылған жерде халықтың болмысы бұзылады. Дәстүрінен айырылған халық тамыры тартылған ағаш сияқты. Қандайда бір ұлт болсын, ұлттық қасиетінен айырылып, өмірдің қиын ирімдеріне төтеп бере алмай, өзгеге тәуелді болады. Ұлттың замана дауылына төтеп беріп, өмірдің ирліміне түсіп кетпеуі үшін, халықтың бірлігін, ұлттың тұтастығын сақтап, тәрбиелі ұрпақ қалыптастыруда ұлттық дәстүріміз сондай қажет. Ал тамыры тереңге жайылған ағаш аязға да, аптап ыстыққа да қарамастан жайқалып, жапырағы көктей бермек. Дәстүрінен айырылмаған елде тамыры тереңде жатқан ағаш секілді, замана қиындығына төтеп беріп, халықтық қасиетін сақтап, тәрбиелі ұрпақ қалыптастырады. Ондай ұлттың болашағы жарқын болмақ. Дәстүр біздің қоғамымызды ұстап біріктіретін желім секілді. Дәстүр – ұрпақ пен ұрпақты байланыстыратын құндылық. Өткенін ұмытпауға, болашағына жол салуға көмектеседі. Дәстүр – ағашқа тіршілік нәрін беріп тұрған тамыр сияқты, адамға да рухани нәр беретін, әр ұлттың бойына сіңген ұлттық құндылығы.

Өсімдіктің құнарлы жерде көрікті де әсем болып өсетіні сияқты адамзат та өскен ортасына, алған тәрбиесіне қарай қалыптаспақ, яғни ұлттық құндылықтармен сусындап тәрбиеленген адам, құнарлы топырақта өскен өсімдік секілді. Дәстүрдің негізінде жатқан құндылық – тәрбие. Тәрбиенің адамзат өміріндегі орны ерекше.

«Ел болам десең бесігінді түзе!» – деп Мұхтар Әуезов атамыз айтқандай, күнделікті өмірде баланың тәрбиесі отбасындағы тәлім-тәрбиесіне

тікелей байланысты екендігін айтады [5, 122 б.]. Бүгінгі жастар – ертеңгі еліміздің болашағы. Әл-Фараби атамыз айтқандай: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие керек. Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, келешекте оның өміріне қауіп әкеледі». Адам адамгершілік құндылықтарын жоғалтса, онда ол адамдық болмысын жоғалтып алады. Сондықтан әрбір адам тәрбиені адамшылдық құндылықтарды ең бірінші өзінің отбасында қалыптастырады. Дәстүрдің де адамға беретіні – тәрбие. Қазақ халқының тәрбиелік дәстүрлері баланың өсу жолымен беріліп отырады, баланың тәрбиесіне терең мағына берген халықтың бірі қазақ халқы [6, 7, 8 3 б.].

Дәстүр жайындағы шетелдік ойшылдардың пікірлеріне тоқталсақ: француз философы Жан Жорес «...дәстүрді ескінің сарқыншағы деп санайтындармен келіспеймін. Дәстүр күл-қоқысты сақтау емес, от-жалынды лаулату» деп жазған. Шындығында да, дәстүр – жойылуға емес, жетілуге, дамуға жеткізетін құндылық. Дәстүр ұрпақтарды сабақтастырады, өткенді есте сақтай отырып, болашақ туралы ойлауға, болашақты жасауға көмектеседі. Орыс мәдениеттанушысы Петр Савицкий «Дәстүрін жоғалтқан төменге құлдырайды» деп жазды. Дәстүрінен айрылған адам өзінің болмысын, бастапқы мәнін жоғалтады. Ал Герольд Бельгердің пікірі бойынша «Өз халқының тереңде жатқан тамырын, салт-дәстүрін, тілін білмеу – ұлттық сана-сезімнің өшіп бара жатқанының белгісі. Ұлттық мәдениеттің тарихына енжар қарау міндетті түрде орны толмас қайғыға апарып соқтырады». Қазақ халқының дәстүрі – ортаймас қазына, адами құндылықтардың шетсіз-шексіз мұхиты. Баланы ұлттық дәстүр рухында тәрбиелеу арқылы ғана өз ұлтын сүйетін ұрпақ тәрбиелеп шығаруға болады. Дәстүр келешек ұрпақтың бойына адамгершілік, төзімділік, өз ұлты үшін мақтаныш сезімі сияқты қасиеттерді сіңіруде шешуші рөл атқарады.

Дәстүрдегі барлық амал-әрекеттердің тәрбиелік маңызы айрықша емес пе? Келешек жас ұрпағымыздың бойына дәстүрлі мәдениетімізді сіңіре отырып, тәрбие қалыптастырсақ адам бойындағы адамдық, кісілік құндылықтарды да дарыта аламыз. Философиядағы негізгі мәселелердің бірі адам үшін ең қажетті, ең маңызды құндылық адамгершілік құндылықтары емес пе еді? Осы жерде В.Г. Белинскийдің айтқан «Адамгершілік адам үшін бірінші орында болуы шарт, өйткені кез келген ғылым адамды белгілі бір маман болуға үйретсе, ал адамгершілік

ілімдері сені адам болуға бастайды» – деп ой тұжырымдайды [9, 38 б.]. Қазақтың салты, дәстүрі ұлт үшін өнеге, тәлімдік, тәрбиелік маңызы зор рухани құндылық болып табылған. Бізді мынандай сауал ойландырады: қандай дәстүрлер арқылы қазақ елі болашаққа бара алады? Адамшылдыққа бастайтын дәстүрлер қазақ елінің болашағына сүрлеу жол сала алады. Дәстүр ұлт дамуының негізгі көзі, ұлттың өмірден көрген-түйгенінен, дүниетанымынан туған нәрсе. Бір немесе екі адамның арасындағы қарым-қатынастан емес, жалпы ұлт болып қалыптастырған құндылық. Халықтың, ұлттық дүниетанымның тарихи арналарының бірі – оның дәстүрі [10, 7 б.]. Қазақ дүниетанымында ұлт болып қалыптасуда үлкен моральдік талаптар қойған. Олардың ең бастылары, яғни жеті атасын, өзінің шыққан тегін білу, үлкенді құрметтеу, адамгершілік құндылықтарды жоғалтпау, өзінің ар-намысын, ұятын жоғары қою т.б. құндылықтарымыз. Қай халықтың болмасын өзінің тарихы, мәдениеті, дәстүрі бар. Адамзат өмірінде ерекше орын алатын дәстүрлеріміздің философиялық астарына үңілсек, мысалы «Жеті атасын білу» дәстүрі. Өзінің жеті атасын білу көрегендік пен білімділігін, ата көргендігін танытады. Білмесе «жеті атасын білмейтін жетесіз» – деп сөккен. Жеті атаны үйрету әр атаның басты борышы болып саналған. Мысалы, өзі, әкесі, атасы, бабасы және оның арғы ата-бабасының есімдерін білу жеті атаны білу деген сөз [11, 12, 20 б. 40 б.]. Өз ұрпағына, оның санасына жеті атасын сіңіріп өсіру – қазақ дүниетанымында атадан балаға жалғасып келе жатқан дәстүрлерінің бірі. Мұның қандық, туыстық жағынан алғанда халқымыз үшін үлгі боларлық мәні болған, оны берік ұстану ұлт үшін маңызы зор болып табылған. Жеті ата ұғымында туыстар арасындағы үзілмес бірлік, бұзылмас тектілік тәрбие – ұлт үшін тәлімі жоғары дәстүрлеріміздің бірі. Бірақ қазіргі әдебиеттерімізде жеті ата ұғымына қатысты түрлі нұсқалар көрсетіліп жатады. Бірақ жеті ата ұғымына біздің ертедегі ата-бабаларымыздың, аузы дуалы билердің сөзімен жүгінсек, жеті ата шежіресі өзімізге дейінгі ата-бабалар шежіресінен бастап таратылады. 1. Өзін. 2. Әкең. 3. Ата. 4. Арғы ата. 5. Баба. 6. Түп ата. 7. Тек ата. Жеті атаның осылай таратылатынын ерте замандағы біздің би-шешендеріміз айтып кеткен. Ата-бабаларымыз жеті атаға дейінгі қандық туыстық қатынастарды бұзбаған. Бұл дәстүр – текті, дені сау, таза ұрпақ өсіру кепілі. Жеті ата дәстүрінің астарында философиялық

тұрғыдан қарастырсақ, бірлік, тектілік, тәрбие, бауырластық, сабақтастық секілді құндылықтар бар. Текті ұрпақ тәрбиелеу қазақ халқы үшін, ұлт үшін маңызды мәселе болып табылады. Жеті ата дәстүрі – ұрпақтар арасындағы өткені мен бүгінін байланыстаратын, сабақтастық орнататын дәстүр. Адамзат өмірінде ерекше орын алатын дәстүрлеріміздің бірі – сәлемдесу. «Төле би тоқсан жасқа келгенде Қаз дауысты Қазыбек сәлем бере барыпты» (Ел аузынан). Алыс жолдан келген жолаушы немесе сол елдің адамы ауыл ақсақалдарына немесе белгілі адамдарға әдейі іздеп келіп сәлем беру қалыптасқан ұлттық дәстүріміз. Кейде «алыстан алты жасар бала келсе, алпыстағы шал сәлем береді» дегендей жөн білетін үлкен кісілердің өзі барып сәлемдесетін жолы бар [11, 13, 42 б. 309 б.].

Қазақта үлкен адамдарды сыйлау, үлкеннің қолынан ас жеу, үлкеннің батасын алу, үлкеннің жолын кесіп өтпеу, жасы кішілердің үлкен кісілерге дауыс көтермеу, үлкен кісінің сөзін бөлмеу, үлкенге сәлем беру секілді адамшылдыққа бастайтын дәстүрлеріміз бар. Осыған байланысты қазақта «Көптің алдын кеспе, көмусіз қаласың, үлкеннің жолын кеспе, көрінбей қаласың» деген даналық сөзіміз бар.

Мұндай дәстүрлеріміздің астарында ұрпақ үшін адамшылдыққа бастайтын мынандай ой жатыр: адамдардың бір-біріне деген сый құрметінің белгісі, бір-бірін рухани қолдауы, бір-біріне деген ыстық ықыласы, құрметі, сыйластығы, адамгершілігі. Үлкенді сыйламау қазақ дүниетанымында көргенсіздік, тәрбиесіздік, адамшылдықтың жоқтығын көрсетеді. Қазақ дүниетанымында мен тек өз тағдырымның алдында ғана жауаптымын демей, барлық адамзат тағдырының алдында жауаптымын деп өмір сүруге шақырған. Үлкенге ізетті, кішіге ілтипатты болу қазақ дүниетанымындағы басты мәселелердің бірі болып табылады. Олардың барлығы қазақтың қанына қалай сіңірілді, әрине дәстүрі және ұлттық құндылықтар арқылы қалыптасты. Өмірдің өткінші екендігін, бүгін кешкен күннің ертең қайтып келмейтіндігін ұмытпау, қамшының сабындай қысқа ғұмырда тек жақсы сыйластықпен өмір сүру ата-бабамыздың қанына сіңген жақсы қасиеттердің бірі болған. Осындай адамшылдыққа бастайтын құндылықтары атадан балаға дәстүр ретінде жалғасып отыр. Гректің ұлы ойшылы Гераклит айтқандай, «Бір түскен өзенге екінші рет түсе алмайсың». Мұның астарында уақыттың өткінші екендігін, бүгінгі кешкен күннің ертең қайтып

оралмайтындығын ескертеді. Ал онда адамзат не себепті өмірдің өткінші, уақыттың алдамшы, өтпелі екендігін біле тұра орынсыз әрекеттерге аяқ басады? Адамның адам деген атына кір келтіруі, кейбір адамдардың өзінің адамдық болмысын жоғалтып, хайуандық әрекеттерге аяқ басуы оның шыққан ортасына, көрген тәрбиесіне байланысты. Мұндай жағдайлар қазақ дәстүріне мүлдем жат, оқыс жағдайлар болып табылмақ. Тіпті қазақ дүниетанымында танымайтын адамдарды қонақ қылып, барлық жиған-терген дәмдісін үйіне келген қонаққа ұсынған. Оның себебі қазақ халқының қанына сіңген дәстүрі – қонақжайлық.

Қонақжайлық – адамның келген қонаққа ілтипатпен, ізетпен қарауы. Халқымыз келген қонақты құрметтеп қарсы алып, мал сойып, ас береді. Бұл – қонаққысы деп аталады. Ол жомарттықтың, сыйластық пен құрметтің үлкен белгісі. Халқымыздың қонақжайлығы, жомарттығы, мәрттігі соншалықты, тіпті семіз малын, малдың қадірлі мүшелерін, дәмді – тәтті тағамдарын өзі жемей, келетін қонақтарға сақтап қойған. Жалпы сойылған малдың мүшелері қазақ халқында шақырылған қонақтардың жас мөлшеріне, туыстық жақындығына, абырой-мәртебесіне қарай сыбағалы табақтарға тартылған. Сонымен қатар, келген қонақтардың өнерін сынайтын, ортаға салуды сұрайтын салт – қонақкәде деп аталады. Егер ол күйші, жыршы, әнші болса, ауыл адамдары 2-3 күн қонақ етіп, өнерін тамашалаған. Қазақ халқы балаларын барған жерде қонақ кәдеге өнерін көрсете алмай, ұятқа қалмау үшін жастайынан өнерге баулыған. Әр ұлт өз мәдениетіне сай әртүрлі әдет-ғұрыппен сипатталады [14, 15 127, 131, 117 бб.]. Сондықтан да қонақты сыйлау, құрметтеу, қонаққа деген ілтипат көрсету бала кезден қалыптасады. Үй иесі шақырылған қонақты жылы жүзбен қарсы алады, хал-жағдайын сұрап төрге отырғызады. Дайындаған тағамдарын беріп, ренжітпей қайтаруға тырысады. Осының барлығы шақырылған қонақты сыйлау, оған көрсетілетін құрмет болып саналады. Егер шақырылған қонақтардың ішінде келе алмағаны болса, үй иесі сарқыт салып беріп, оған өз тарапынан сәлем айтады. Жоғарыда аталған құрмет тек қана шақырылған қонаққа көрсетілетін сый-сияпат емес, ол кез келген уақытта келген қонаққа көрсетіледі. Егер келген қонақ асығыс болса, онда үй иесі ауыз тию жоралғысын жасайды. Қонақты күту, сыйлау көбінесе үй иесіне қатысты болады. Сондықтан қазақ дүниетанымында қонақты сыйлау, күту

мәселесін терең меңгерген және оны бала тәрбиесінде қатаң ұстанады. Үйде ата-анасы болмаған жағдайда баласы келген қонақты үйге кіргізіп, шай береді. Қазақтар арасында келген қонақты үйге кіргізбей сырттан қайтару ұят болып есептелініп, ата-анасына сын болған. «Үяда не көрсен, ұшқанда соны ілесін» деген халық даналығында отбасында алған тәрбиенің кез келген уақытта көрініс табатындығын меңзейді. Сондай-ақ, үй иесі қонақ келген кезде бала тәрбиесіне көп көңіл бөледі, қонақ отырғанда баласына ұрыспайды немесе дауысын көтеріп сөйлемейді. «Қонағын сүймеген, баласын ұрады, не үйін сыпырады» деген мақал осыған қатысты айтылған. Бұл қонақжайлық дәстүрі қазақтың кеңпейілділігін, жомарттығын, ақжарқындығын, мәрттігінің, парасаттылығының көрінісі болып табылады. Ата-бабаларымыздан келе жатқан тағы да бір керемет дүниетаным бойынша үйге келген қонақ сол үйдің босағасындағы жаманшылықты жояды деген түсінік бар. Кімнің үйіне қонақ көп келсе, сол үйде жақсылық көп болады – дейді. Әрбір келген қонақ өзімен бірге сол үйге ырыс әкеледі деген түсінік бар. Бұлда қазақ дәстүрінің өзіндік ерекшелігін көрсетеді.

Міне, қазақтың қонақжайлық дәстүрі ата-бабаларымыздың бір-бірімен сыйласуын, өзгені өзіндей сезінуін, барлық қазақтың бір-бірін жақын көргенін, жомарттығын көрсететін дәстүрлерінің бірі болып табылады.

Айта берсек, қазақтың дәстүрлері өте көп. Бірақ, қазіргі заман талабына сай ескірген дәстүрлер де болуы мүмкін. Ондай дәстүрлер заман жаңарған сайын, уақыт көшіне ілесе алмай, ұмыт бола бастайды. Ал қазіргі жастарымыз жаңаша ойлауға, жаңашылдыққа ұмтыламыз деп дәстүрге ескілік ретінде қарап, заманның қанша сынына түссе де, ұлт дамуының дінгегі болып отырған дәстүрлерімізді аяқ асты етпеуі шарт.

Біздің айтқымыз келетіні, дәстүр адамның бойына көптеген тәрбиелік құндылықтарды қалыптастырады, олар: ізгілік, қайырымдылық, рахымдылық, ақылдылық, адалдық, әділдік, қанағатшылдық, кішіпейілділік, дербестілік, жауапкершілік, намысқойлық, адамшылық, кісілік.

Осының ішінде философиялық мәні ерекше болып табылатын *кісілік, адамшылық* ұғымдарын талдайық. Адам бойындағы ең ізгі және адамды адам етіп тұратын қасиеттердің бірі – кісілік, адамшылық. Кісілік, адамшылық ұғымы – жалпы адамға қатысты айтылған ұғымдар қазақ халқының және ғұлама ойшылымыз Абай Құнанбаевтың дүниетанымында ерекше орын алған.

Атымды адам қойған,
Қайтіп надан болайын [17, 32 б.].

Міне, Абайдың шығармашылығындағы кісілік, адамшылдық мәселесінің алатын орнын осы ойдан-ақ байқауға болады: әрбір адам өзінің атына, адам деген болмысына сай әрекет ету қажет. Өмірде адам баласы адамдық әрекеттермен қатар хайуандық әрекеттерге де баруы мүмкін. Ал адамның хайуаннан айырмашылығы оның ақыл-ойы, санасы емес пе? Ендеше, адам осынау өткінші өмірде өз бойына адамға ғана тән, адам үшін маңызды құндылықтарды ғана жинай білуі шарт. Ал бойында кісілік, адамшылық қасиеттер болмаса, оның от оттап, су сулаған хайуанан несі артық? Сенің барлық адамдығыңның өлшемі осы кісілік, адамшылық арқылы танылмай ма? Қарапайым адамдардың бәрі өздерінің адам екенін сезініп, адамшылық абыройын шын мәнісінде құрметтей білген кезде ғана оның болашақ өмірі бүгінге айналады. Бұл құндылықтарды өз бойыңнан жоғалтып алсаң, адам ретінде «өлгенмен бірдейсің», қазақ дүниетанымында тірі жүріп арамдықпен бал жалағанша, адамшылдықтың уын ішіп өлгенің артық демей ме? Осыдан-ақ қазақ халқы үшін «адамшылық» – адам өмірінде ең негізгі және ең маңызды орын алғандығын аңғаруымызға болады. Жүсіп Баласағұн еңбегіндегі негізгі мәселе ол кісілік, адамшылдық құндылықтарына арналған. Кісілік – адамның адамшылдық өлшемі. Кісілігі, адамшылдығы бар адамға ең бірінші керегі ар-ұятты. Ұят деген – адамның өз бойындағы адамшылығы. Ал ұялып-қызара білу адам бойындағы адамгершілік қасиетті білдіреді. Ұялу жақсы сезім, ең жақсысы – адамның өзінен-өзі ұялуы. Егер де адам өзінен-өзі ұялса жаман қарекетке бармайды, өтірік, өсек, мақтаншақтыққа салынып, адамшылдығын аяқасты етпейді. Өмір өткінші, оның бәрі қалатын нәрселер, шындығына тоқталсақ, адамның адамшылығы – артына қалдырған асыл мұрасы. Өмірінің мәнділігі, оның жасаған және тындырған ісімен байланысты. Дүниеде жасаған ісінді өзіңмен бірге ала кетесің демейді, істеген жақсы ісін – артыңа қалдырған ісін. Адамшылық кісілік, шын мәнісінде азамат болу – қарақан бастың қамы емес екені бүкіл адамзаттың қамын ойлайтын, дүниеге әлем тұрғысынан қарайтын адам болу. Адамшылық, кісілік қасиеттің қалыптасуына білімнің орны айрықша.

Әрбір дүниеде дұрыс жолға бастайтын, жөн сілтейтін, өлмес құндылықтардың аясы – білім. Білімнің керек емес және кеспейтұғын жері жоқ.

Өмірдің парасат биігіне апаратын адастырмас сатыларының бірі – ғылым-білім. Білімді үйрену үшін де адамда құмарлық, ғылым-білімге деген махаббат болуы қажет. Білімді адам – көңілі ояу, жүрегі айна. Білімді болу үшін көкірегі ояу, көзі ашық болу қажет. Білімсіздің көкірегі байлаулы, жүрегі толы ол ешнәрсені ұқпайды, оның ақылында байлау, ойында тұрлау жоқ. Ал ғылым-білімді үйрену үшін адамда адамшылдық, кісілік қасиет болу шарт. Ар-ұят жазасы барлық жазадан да ауыр. Ар-ұят – адамның адамшылдығы. Ар-ұят – сенің басқаның алдындағы адамдық өлшемің. Кісілік, адамшылық – адам бойындағы жақсы қадір-қасиеттердің, өзгеге өнеге болар болмыстың айқындауышы. Кісілік – бұл адамның адамдық болмысына сай өмір сүріп, адамның ақыл-ой санасына сай әрекет етіп, өзінің адамдық қасиетін жоғалтпау. Кісілік, адамшылық – өресі биік, қастерлі қасиет. Кісілік, адамшылдық – ар-ұятты ардақ тұтқан адамға ғана тән қасиет. Кісіліктің бастауы – адамдық пен адалдық. Адамның өз болмысына сай әрекеттерден бас тартып, адамдық қасиетінің жоғалуы менмендік, қулық-сұмдық, пысықтық, жеңіл мінездің жетегіне жегілу де – кісілікке, адамшылдыққа кереғар қарекет. Адамгершілік, мейірімділік, қамқорлық, адалдық, бәрі-бәрі – кісілік, адамшылық қасиеттің белгісі.

Адам өмірінде шаттыққа толы күндер мен тұман басқан небір қиын сәттер алма-кезек ауысып келіп отырады. Бірақ кез келген жағдайда біз өзіндік табиғи болмысымызды жоғалтып алмауымыз керек. Әрбір жан шыр етіп дүниеге келгенде күнәдан пәк періште іспеттес болмаушы ма еді? Ендеше осы өмірдегі адамдардың да әрбірінің бойында түймедей болса да жағымды қасиет бар екені ақиқат. Біз осы қасиетті жоғалтпай және соны өзгелердің де бойынан көре алар болсақ, бұл – біздің асылдығымыз. Егер қандай да бір нәрсе, ол адам ба, басқа ма, маңызды емес, табиғи болмысынан айырылар болса, бұл – оның өз құндылығын жоғалтқандығы. Осы тұста бір нәрсені ескерте кету керек. «Табиғилық» деп тек жақсы қасиеттерді ғана тануды айтады. Пайдасынан зияны көп мақұлықтың табиғилығынан не пайда? Сондықтан кез келгеніміз өз бойымыздағы жаман қасиеттерден арылуға тырысып, таза болмысымызды қалыптастыруға міндеттіміз. Табиғилығын сақтап қала алмаған кей адамдарға мысал да келтіруге болады. Олар – белгілі бір себептермен ашкөз, озбыр, дүниеқоңыз боп танылып, бүкіл жақын жандарынан айырылған жандар. Ондайлар кісілік, адамшылық қасиеттерін

де жоғалтқан. Адамның бойында «Кісілігінен айырылған адамдарды қалайша түзетуге болады» – деген сұрақ туындайтыны анық. Оның да жауабы табылды. Тым алысқа бармай-ақ, өзіміздің ғұламалардың даналықтарын негізге ала отырып талдасақ та, сан түрлі жұмбақтың шешімін оңай табатынымыз ақиқат. Хакім Абайдың айтуы бойынша, қоғамды өзгерту үшін жаңа ұрпаққа білім беріп, тәрбиелеу керек. Кез келген ұлт өз ұлтының бойына дарыған құндылықтарды білуі шарт деп қарастырады. Ал оларды тәрбиелейтін адам табылса, солар Жаратушының сүйікті құлдарына айналады. «Егер балаң адам болсын десең, оны оқыт, сонда оған да, халқыңа да қызмет қылған боласың» – дейді дана. Кісілік, адамшылық – адамның рухани арқауы. Ол – адамның тұлғалық жақсы қасиеттерін танытатын ұғым. Осындай құндылықтарымыздың қалыптасуына септігін тигізетін ол – біздің дәстүріміз. Жаһандану кеңістігінде ұлтаралық, халықаралық және мемлекетаралық өзара әсер ету процесі жүріп жатқан кезеңде қазақ мәдениетінің жағдайы не болмақ деген көкейтесті мәселе барлығымызды толғандырып жүргені – бұл шындық дүние [19, 198 б.]. Бірақ қазіргі жаһандану заманында дәстүріміз сөніп бара жатқан секілді. Ақпараттық құралдардың қарқынды дамуы, интернет технологиясы, батыстық мәдениетке еліктеу қазіргі қоғамда белең алып тұр. Осындай жаһандану кезеңінде біз ұлттық құндылықтарымызды, дәстүрімізді, тілімізді, мәдениетімізді қалай сақтап қала аламыз? Біздің қоғамымызға жаһандану қажет, жаңару керек, бірақ біз батыстан нені алуымыз керек, нені алмауымыз керек, соны білу шарт. Біз батыстан ғылым мен техниканың дамуынан келіп шыққан мәдениетті алуымызға болады. Қазақ жастары ХХІ ғасырдағы озық технологияның барлық қыр-сырын білуі тиіс. Мұны меңгеру арқылы біз бәсекеге қабілетті және іргесі мықты ел бола аламыз. Ал батыстық дүниетанымнан туған мәдениет бізге керек емес. Соның нәтижесінде, қазіргі қоғамымызда адам өз болмысынан жат әрекеттерге аяқ басуда. Өйткені біздің жастарымыздың санасы уланып жатыр, біз оған жол бермеуіміз қажет. Жастарымыз жеңіл түсінікпен, уланған санамен кете берсе біздің болашағымыз не болмақ? Оның бір амалы ұлттың қамалы болып тұрған құндылықтарды сақтап қалуымыз қажет. Ол – біздің дәстүріміз, ол – біздің тіліміз, ол – біздің тарихымыз, ол – біздің дініміз. Осы құндылықтарды сақтап, жастарымыздың бойына дарытсақ, рухы биік халық ретінде болашаққа жол тартамыз. Бұл

төрт құндылық – ұлтты ұлт етіп отырған ұлттың діңгегі. Ал діңгегімізді сындырып болашаққа жол тартамыз десек, онда біздің қателескеніміз. Сондықтан дәстүрімізді, тілімізді, тарихымызды, дәріптеу – барлығымыздың борышымыз. Біздің ұлтымыздың бойына дарыған ұлттық құндылықтарымыздың ұрпақ өміріндегі орны айрықша. Адамның адам ретінде қалыптасуына өзара септігін тигізетін рухани байлық жатыр. Ұлттық санамыздың кемелденуі де осы ұлттық құндылықтарымызға байланысты. Оны сақтай білу әрбір саналы қазақ азаматының парызы болып табылады. Кезінде Көк Бөрінің ұлығы бүкіл даланы қалай оятса, бүгінде Қазақ Елінің «Мәңгілік Ел» идеясы – болашақ ұрпақты солай оятуға шақыратын идея. Мәңгілік Ел болудың сыры – еліміздің әр отбасының береке-бірлікте өмір сүруі, тарихы мен болашағын ұштастыра білетін, білікті де білімді ұрпақ тәрбиелеу, ұрпақтар арасындағы сабақтастықты сақтау, ата-бабаларымыз негізін салып кеткен игі дәстүрлерді дәріптеу. Сонда ғана біз ата-бабаларымыздың сан мың жылдан бергі асыл арманына қол жеткізе аламыз. Өсіп келе жатқан жас ұрпақты уақыттың сынынан сүрінбей өткен дәстүрлерімізбен, ұлттың-рухани тамырынан нәр алатын ұлттық құндылықтарымызбен тәрбиелемесек, онда жастарымыздың болашағы жарқын бола алмайды.

Қорытынды

Қорытындылай келе, дәстүрді философиялық ұғым ретінде қарастырудың себебі – дәстүр ұғымының – адам өмірімен, дүниеге деген көзқарасымен, дүниетанымымен, адами болмысымен байланысты құндылық екендігі. Дәстүрдегі барлық құндылықтар адам өміріне қатысты туындаған. Философиядағы ең негізгі мәселе – адам және оның әлемдегі орны емес пе? Міне, дәстүр мен философия ұғымдарын жақындастыратын ортақ нәрсе – адам мәселесі. Ұлтта мәдени құндылықтардың қалыптасуын дәстүрмен байланыстырады. Философиялық тұрғыдан алсақ, дәстүрдің адам өміріндегі тәрбиелік қызметі айрықша. Дәстүр – қоғамда ұрпақтардың арасын, олардың бүгінгі мен келешегін байланыстыратын сабақтастық құралы. Дәстүр халықтың өмірлік бағдары, рухани болмысы, дүниетанымы, ұлттық ойлау сипаты болып табылады. Халқымыздың ғасырлар бойы қастерлеп келген игі дәстүрлеріне ізгі ниетпен қарау, оның пайдалы тәрбиелік жақтарын күнделікті өмірде қолдану, ұлт дамуының

дiңгегiне айналған дәстүрлердi дәрiптеу – әрбiр саналы азаматтың парызы. Қазiргi қоғамның мақсаты дәстүрмен жаңашылдық мәселелерiнiң маңыздылығын түсiне бiлу. Дәстүрге ескiлiк деп қарап, жаңашылдық деп ұлттық келбетiмiздi жоғалтып алмауымыз қажет. Керiсiнше, ұлттық жаңару дегенде ұлттың дiңгегi болып тұрған құндылықтарымызды негiзге ала отырып, жаңашылдыққа бет бұрамыз. Ал ұлттық құндылықтарымызды ұмытып, жаңашылдыққа бетбұру дегенiмiз – бос әурешiлдiк. Онда бiз керiсiнше, ұлттық болмысымыздан айрылып қалмақпыз. Қазақ дәстүрi – қай уақытта болмасын мәнiн жоймайтын, артқы ұрпағының жанына мәңгi рухани азық болатын өлмес

құндылық. Бүгiнгi күнге аяқ басуымыз – рухани құндылықтардың арқасы. Сондықтан әрбiр адам өзiнiң ұлтының бойына сiңген ұлттық дәстүрiн тереңнен толғап, оның негiзiнде жатқан басты мәселелердiң мәнiн аша бiлуi шарт. Ана сүтi жас баланың буыны бекiп, бұғанасы қатаюға қандай зор әсер ететiн болса, қазақ дәстүрi де әрбiр қазақ баласының азаматтық рухының көтерiлуiне сондай әсерiн тигiзетiн құндылық. Тамыры тереңде жатқан әр ұлттың өзiнiң рухани ұлттық коды болады. Бiз қандай кезеңде өмiр сүрiп жатсақ та, елiмiздiң ұлттық кодын сақтай бiлуiмiз шарт. Дәстүрдiң философиялық маңыздылығы адами болмысымызды сақтауға, ұлттық санамыздың кемелденуiне жол ашады.

Әдебиеттер

- 1 Қазақ халқының салт дәстүрлері. – Алматы, 2010. – 135 б.
- 2 Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. – М.: Наука, 1977. – 28 с.
- 3 Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – 544 с.
- 4 Әбішев Қ. Философия. – Алматы, 2001. – 10 б.
- 5 Зайырлы қоғам: «дiн мен дәстүрдiң өзара байланысы». – Орал, 2014. – 122 б.
- 6 Кенжеахметұлы С. Жетi қазына. 1 кiтап. – Алматы: Ана тiлi, 2005. – 3 б.
- 7 Кенжеахметұлы С. Жетi қазына. 2 кiтап. – Алматы: Ана тiлi, 2005.
- 8 Кенжеахметұлы С. Жетi қазына. 3 кiтап. – Алматы: Ана тiлi, 2005.
- 9 Traditions, customs and social life. – Alma-Ata, 1974. – 38 p.
- 10 Есiм F. Қазақ философиясының тарихы. – Алматы: Қазақ университетi, 2006. – 7 б.
- 11 Кенжеахметұлы С. Қазақтың салт-дәстүрлерi мен әдет-ғұрыптары. – Алматы: Ана тiлi, 1994. – 20, 42 б.
- 12 Kazakh traditions and customs. – Almaty, 2010. – 42 p.
- 13 Encyclopedic dictionary of traditional Kazakh culture. – Almaty, 1997. – 309 p.
- 14 Ұлттық тәрбие. – Алматы, 2011. – 127, 131б.
- 15 Kazakhstan. – National Encyclopedia. – Almaty, 2007. – 117 p.
- 16 Philosophy. – Oxford: New, 2015.
- 17 Құнанбаев А. Шығармалар жинағы. – Алматы: Атамұра, 1991. – 32 б.
- 18 Ғабитов Т.Х. Қазақ мәдениетiнiң типологиясы: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университетi, 1998.
- 19 KazNU Bulletin. Philosophy series. Culturology series. Political science series. –№1(38).2012-198 p.
- 20 Есiм F. Бостандықтың бағасы. – Алматы: Қазақстан, 2003.
- 21 Қазақ газетi. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1998.
- 22 Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 1999.
- 23 Шәрiп А. Қазақ поэзиясы және ұлттық идея. – Алматы: Бiлiм, 2000.
- 24 <https://k.m.wikipedia.org/wiki>
- 25 Bertrand Russell. The problems of philosophy. – New York: Oxford, 1997.

References

- 1 Kazakh traditions and customs.-Almaty , 2010.- 135p.
- 2 Gerder I.G. Ideas to the philosophy of the history of mankind. – М.: Science,1977.
- 3 Veber M. Selected works. – М.: Progress, 1990. – 544 p.
- 4 Abishov K. Philosophy.-Almaty, 2001.-10 p.
- 5 Secular society: «communication among tradition and religion».-Oral, 2014.-122 p.
- 6 Kenzheakhmetuly S. ZhetiKazyna. 1 book.-Almaty: Ana tili, 2005.-3 p.
- 7 Kenzheakhmetuly S.Zhetikazyna. 2 book.-Almaty: Ana tili, 2005.
- 8 Kenzheakhmetuly S. Zhetikazyna.3 book.-Almaty: Ana tili, 2005.
- 9 Traditions, customs and social life.-Alma-Ata, 1974.-38p.
- 10 Esim G. The history of Kazakh philosophy.-Almaty: Kazakh University, 2006-7 p
- 11 Kenzheakhmetuly S. Kazakh traditions and customs.-Almaty: Ana tili, 1994.-20,42 p.
- 12 Kazakh traditions and customs.-Almaty, 2010.-42 p.

- 13 Encyclopedic dictionary of traditional Kazakh culture. –Almaty, 1997.-309 p.
- 14 National upbringing.-Almaty, 2011.-127,131 p.
- 15 Kazakhstan-National Encyclopedia.-Almaty,2007.-117 p.
- 16 Philosophy.- Oxford: New, 2015.
- 17 Kunanbayev A. Collected Works.-Almaty: Atamura, 1991.-32 p
- 18 Gabitov T.KH. Tipology of Kazakh culture: Textbook.-Almaty: Kazakh University, 1998.
- 19 KazNU Bulletin. Philosophy series.Culturology series.Political science series. №1(38).2012-198 p.
- 20 Esim G. The price of freedom.-Almaty: Kazakhstan,2003.
- 21 Kazakh gazette.-Almaty. Kazakh Encyclopedia, 1998.
- 22 Nazarbayeva N.A. The wave of the history.-Almaty: Atamura, 1999.
- 23 Sharip A. Kazakh poetry and national idea.-Almaty: Bilim, 2000.
- 24 <https://k.m.wikipedia.org/wiki>
- 25 Bertrand Russell. The problems of philosophy.-New York:Oxford,1997.